

Stadsutveckling under små omständigheter

Samtidigt som det går bra för stora delar av Sverige kämpar många orter mot utflyttning, nedläggningar och minskande service. Men i dessa krympande orter finns potentiella fördelar som kan utnyttjas i positiv riktning. Med exempel och erfarenheter från Tyskland presenterar Anders Johansson fem former av åtgärder för att vända en negativ utveckling till något positivt.

Det går bra för Sverige. Samtidigt kämpar många orter för att bibehålla en stabilitet, när utflyttning, nedläggningar och minskande service hotar att leda till en neråtgående spiral. Situationen skiljer sig från tillväxtpolitiken i andra landsdelar, en situation där det inte är hållbart att en ort eller landsdel blomstrar på bekostnad av en annan. Även orter med stillastående eller negativ tillväxt behöver planering och aktivitet för att kunna bibehålla en positiv självbild. Utveckling kräver inte nödvändigtvis tillväxt. Men då behöver orter se till alla sina resurser så att dessa kan samverka på ett fruktbart sätt.

I detta sammanhang behöver goda förebilder lyftas fram. Även om lösningar måste utformas efter lokala förutsättningar är det givetvis fördelaktigt att studera andra goda exempel. Det finns även anledning att titta utanför landets gränser. Tyskland har på ett liknande sätt drabbats hårt av post-industriella struktumvandlingar. Men vad som främst gör Tysk-

land intressant att studera är att landet för närvarande är världsledande i kunskapsutveckling och praktiska åtgärder för att komma tillrätta med det fenomen som kallas "krympande städer". Om detta har jag tidigare berättat i tidskriften Arkitektur (Miljonprogrammet baklänges, nummer 2/2005). I debatten förekommer även ett antal nyckelbegrepp, som i hög grad är relevanta för den svenska situationen. I denna artikel presenterar jag fem av de mest centrala begreppen. Dessa beskriver samtidigt olika faser i utvecklingen och kan generaliseras till olika typer av åtgärder.

Tillbakabyggnad

Som en underbar eufemism har man myntat uttrycket "tillbakabyggnad" för att beskriva hanteringen av östra Tysklands enorma bostadsöverskott. Uttrycket anger att det är fråga om annat än bara rivning och att verksamheten skall förstås som en form av byggnation. Man river inte, man "bygger tillbaka". Helt

Anders Johansson är fil. dr och arkitekt med egen verksamhet: Testbedstudio Arkitekter.
E-post:
anders@testbedstudio.com

Fakta: Krympande städer

Fenomenet "krympande städer" finns dokumenterat på www.stadsutveckling.se, bland annat en rapport som utförligt beskriver olika konkreta åtgärder i Tyskland.

Den 23 och 24 november 2005 hålls i Stockholm en konferens på ämnet, med svenska och tyska talare, och med exempel från ett antal svenska kommuner för en diskussion om olika strategier och handlingsalternativ.

riktigt sätts själva nedmonteringen i perspektivet av en större stadsbyggnadsprocess med många beståndsdelar. Eftersom överskottet är så omfattande räcker det inte att riva enstaka kvarter – hela stadsdelar berörs.

I Halle Neustadt bodde som mest 105 000 invånare, nu bor här 55 000 personer. Rivningen sker

Som en del i det omfattande stadsutvecklingsprojektet i staden Cottbus har man demonterat höghus i elementteknik och låtit grund och väggelement forma stadsvillor i tre våningar.

löpande samtidigt som utflyttningen eskalerar och ingen vet idag hur många hus som till slut behöver rivas. Med rivningen av bostadshus följer en nedmontering av hela infrastrukturen med vägar, elnät, skolor och kommersiella lokaler. Detta skapar djupa sår i stadslandskapet som påverkar de delar som kvarstår; rivningen måste balanseras med en restaurering och komplettering av den övriga bebyggelsen. Målet är en

väl fungerande, mindre stad som "byggs fram" ur den gamla. Genom att hålla fokus på den stad som skapas ger tillbakabyggnadsprocessen en miljö som återigen känns koppfull att leva i.

Den perforerade staden

Rivningarna sker vanligtvis i större eller mindre områden inuti staden, vilket har givit upphov till uttrycket "den perforerade staden". I stadskärnorna bildas ett relativt finmaskigt nät, medan det i förorter och nyare stadsdelar kan finnas stora luckor där hus har rivits.

Ibland skapar fenomenet tydliga problem, till exempel i området Wolfen Nord som byggdes för den då blomstrande brunkolsindustrin. Området är uppdelat i två delar med olika ägare. Ett flertal hus har rivits mellan de två delarna, något som skapat stora obehandlade ytor med en rumslig diskontinuitet och ökad social segregation som följd.

I andra fall har man åstadkommit ett mer lyckligt friställande av ytor. Man har utnyttjat möjligheten till att skapa en "lättare" stad där ytorna utnyttjats till kommunikation eller rekreation. I staden Leinefelde har man genom rivning i ett liknande område lyckats skapa ett kontinuerligt parkstråk som starkt bidragit till en förhöjd livskvalitet. Generellt kan man hävda att dessa luckor, när de väl behandlats, bidrar till en omväxlande stad präglad av en mer öppen planering och som inte utgår från en enhetlig utformning.

Den smala staden

Tron på en stadig och kontinuerlig tillväxt kan bli en blockering för den som vill åtgärda svikande befolkningsunderlag, minskad sysselsättning och en tillbakagång i ekonomin. Orsakerna kan vara del i internationella trender som inte låter sig påverkas lokalt, och det är långt ifrån säkert att de mest hängivna och

långtgående åtgärderna kan få en ort att bibehålla en utvecklingskurva den tidigare haft.

Paradigmet "den smala staden" utgår istället ifrån att utveckling sker i faser, i "andningsrörelser", där olika faser ställer olika krav, och där stadskrympning måste ses som ett led. Begreppet myntades av forskarna Thilo Lang och Eric Tenz och har kommit att bli ett ledande operativt begrepp i byggnadsutställningen *IBA Stadtumbau 2010*. Utifrån en generell acceptans av den rådande situationen är målsättningen att utvärdera kvaliteter i denna och utnyttja dessa till sin fördel. Förutom den potentiella förekomsten av grönytor och parklandskap finns möjligheten att utnyttja stora och billiga lokaler. Vidare har man betonat skapandet av nya formella och informella nätverk samt utvecklandet av lokala ekonomiska initiativ som exempel på vad den rådande situationen faktiskt understödjer. Här måste dock en politisk vilja och administrativa resurser skapas för att lyfta fram de konkreta och enskilda möjligheterna så att potentialerna verkligen utnyttjas.

Mellanutnyttjande

Innan en tänkt upprustning genomförs kan det gå en betydande tid, under det att verksamhet och lokaler blir stående. För att kunna hantera dessa fall pratar man om "mellanutnyttjande", alltså ett temporärt bruk av mark och hus innan ett egentligt och mer permanent bruk tar vid.

Det här kan ta sig olika uttryck. Eisleben är en pittoresk ort med medeltida stadskärna som har drabbats av bostadsöverskott och förfall. För att komma till rätta med de negativa, främst visuella, effekterna har man tagit det drastiska beslutet att riva ett flertal kulturminnesmärkta byggnader i stadens centrum. På dessa små tomter har man anlagt enkla parker, eller

rätt och slätt parkeringsplatser. Men detta är inte ett slutmål, utan gjort för att skapa ett intryck av förändring. Den enkla men snygga markbehandlingen indikerar en önskan om att tomten på sikt bebyggs.

I Berlin finns det många exempel på en mer kulturell form av mellanutnyttjande. Där bygger hela stadens puls, framåtanda och identitet på förekomsten

av billiga och tomma lokaler som utnyttjas av unga och kreativa som kontor, föreställningar eller klubbar – eller bara som fria rum i staden. Det är inte långt till tanken att medvetet börja laborera med mellanutnyttjande, som när det är framgångsrikt kan vägleda en vidare planprocess eller permanentas under mer ordnade former. Till och med i ett krasst ekonomiskt perspektiv är det enkelt att se att områden som favorise-

På en gammal banvall i Berlin har en invånare byggt ett duvslag av upphittat rivningsmateriel. När banvallen rustades upp tilläts huset få permanent plats.

**För att uppmuntra till förändring har man på rivnings-
tomter i staden Eisleben
anlagt små enkla parker och
parkeringsplatser som ger
en positiv bild av en föränd-
ringsprocess.**

Litet planeringslexikon
Kleines Planungslexikon

Tillbakabyggnad
Rückbau

Den perforerade staden
Die perforierte Stadt

Den smala staden
Die schlanke Stadt

Mellanutnyttjande
Zwischennützung

Integrerad stadsutveckling
Integrierte Stadtentwicklung

ras av unga och kulturintresserade förebådar ett ökat allmänt intresse, kommersiell verksamhet och i förlängningen stigande fastighetspriser. Med rätt långsiktig planeringsstrategi kan kraven på kulturell aktivitet och ekonomisk gångbarhet möta varandra.

Integrerad stadsutveckling

En "integrerad stadsutveckling" försöker skapa ett helhetsperspektiv på både vad som planeras och hur själva planeringen går till. Här finns ofta en glidande skiljelinje mellan planering och utförande, eftersom olika medborgargrupper både deltar i processen och samtidigt är föremål för den.

I staden Cottbus finns förortsområdet Sachsen-dorf-Madlow, som minskat från 30 000 invånare till 17 000. För att komma till rätta med situationen har

man antagit ett handlingsprogram som är ett av de bästa exemplen på integrerad stadsbyggnad. Programmet drivs av ett privat planeringskontor, *Stadtbüro Hunger*, som koordinerar de olika aktörernas samverkan. I stadsdelen har kontoret etablerat ett medborgarkontor som fungerar som ett forum för förändringsarbetet. Själva utförandet gäller en rad åtgärder i olika områden. Förutom upprustning av lägenheter, fasader och utemiljö har man initierat ett förfarande där flervåningshus konverteras till stadsvillor. Man har skapat en marknadsplats för torghandel, anlagt idrottsplatser och kolonitrdgårdar. Det finns program för ekologisk återhämtning, fortbildning och integration mellan olika sociala grupper. Projektet finns överskådligt redovisat på internet, tyvärr endast på tyska (www.iba-stadtpfad.de). I denna "konstella-

Tvärs igenom det stora förortsområdet Wolfen Nord löper en parkanläggning. När hus rivs längs grönytan blir den oproportionerligt stor och den borte delen isoleras.

tion” är de olika delprojekten sinsemellan mycket olika, men skapar en gemensam bild. Åtgärder som kan ha helt olika omfattning, målgrupp, styrning och finansiering arbetar mot samma mål.

Relevanta åtgärder även i Sverige

Genom att beskriva dessa fem begrepp vill jag formulera tydliga inriktningar för åtgärder som är relevanta för den svenska problematiken. Åtgärdstyperna anger fem föresatser för krympande orter: Vi behöver se omformningen av dessa orter som en byggnadsuppgift och inte som rivningsåtgärder. Resultaterande tomrum kan användas för att förstärka Ortsstrukturen, och skall inte ses som "sår". Vi måste utnyttja fördelarna med en koncentration och ökande närhet mellan resurser, inte se det som minskande resurser. Outnytt-

jade ytor kan direkt generera aktivitet istället för att leda till förfall. Planering måste ses utifrån en sammansättning av de olika funktioner den åstadkommer, inte primärt som en fysisk behandling av rummet.

Alla dessa fem föresatser genererar var och en positiva fördelar i en ort med krympande ekonomi. Generellt är det fråga om att vända det som uppstått ur en negativ situation till att bli en tillgång, i linje med de mer mångfasetterade betingelser som idag krävs för stadens fortlevnad. Och glöm inte att de åtgärder som kan hantera situationen i en krympande stad med fördel är applicerbara i andra städer!

Anders Johansson

Foto: Anders Johansson